

החינוך הערבי בישראל: בין שיח הזהות המועד לבין הכישלון בהישגים

ד"ר ח'אלד אבו עוסבה¹

כבר טענו יותר מפעם וכתבנו במספר מאמרים בהם דשנו בחינוך הערבי בישראל, שמערכת החינוך הערבית אינה מבצעת את המוטל עליה. זה לא נאמר רק מתוך רצון לנגח מישהו אודות האחריות הישירה או העקיפה על תפקוד המערכת עצמה (למרות שאנו משוכנעים שהדבר נחוץ), וגם לא רק מתוך הסתמכות על הביקורתיות כדוקטרינה מחשבתית וגישה אקדמית (למרות שהדבר מקובל מבחינה מדעית ואקדמית), אלא מתוך הסתמכות על מציאות שאנו עדים לתוצאותיה תוך כדי ובסוף כל שנת לימודים, כשמתפרסמות התוצאות הרשמיות של ההישגים-המקומיות והבינלאומיות- בכל הרמות ובכל שלבי הלימודים.

אנו גם עדים לתוצאות וההשלכות של כישלונה של מערכת החינוך במציאות של הציבור הערבי הפלסטיני בארץ, הן במישור התרבות הפוליטית מבחינה ארגונית ומעשית והן במישור המעמד הפוליטי-חברתי הנמוך של הציבור הזה, בהשוואה לציבור היהודי המהווה רוב במדינה.

אחדים יטענו כי אנו מעמיסים על מערכת החינוך מעבר ליכולותיה, ושאו מטפחים ציפיות מוגזמות שהמערכת תתקן את כל חוליי וכישלונות החברה לצד מצוקותיה המוסריות והערכיות. לטענה זו נענה בקצרה שהתהליך החינוכי הוא סלע היסוד בכל תהליך של בניית חברה ובכל פיתוח חברתי וכלכלי, ולא רק- התהליך החינוכי נחשב לפרויקט התרבותי, האנושי, ההתפתחותי והיסודי בכל חברה.

כל מערכת חינוכית בכל ארץ ובכל תנאי פוליטי, חברתי וכלכלי פועלת למען השגת שלוש מטרות; הראשונה: לטפח את דור העתיד, תוך כדי הישענות על המסורת ההיסטורית והתרבותית והדת, האומה והמולדת, לצד האפשרות לחולל שינויים והתסגלות לפי מערכת הערכים המקובלת. המטרה השנייה: לאפשר לתלמידים לממש את זכותם לטפח ולבנות את אישיותם ולהיות עזר להם במלאכת הטיפול העצמי, על מנת שיגדלו בצל אמות המוסר והמיזות הטובות כשהם נסמכים על ערכי המתינות והסובלנות כך שיתאפשר להם לאייש את תפקידים ולקבל מעמד החברתי לפי היכולות שלהם ולא לפי השייכות שלהם (השייכות המשפחתית, העדתית, השבטית והמעמדית). המטרה השלישית מתבטאת בהענקת ההזדמנות לכל תלמיד לנצל את מלוא יכולותיו השכליות ואת מאפייני האישיות שלו, כך שיוכל להשתלב בדינמיקה החברתית והכלכלית, דבר שיהווה תועלת אישית לו ולחברה בכללותה.

בחזרה למערכת הלימוד הערבית: המעקב אחרי היכולת של מערכת זו ליישם את שלושת המטרות הללו מוביל אותנו לחשוב –ואפילו לגרוס- שאין ביכולתה של מערכת זו ליישם את המטרות הללו, וזאת אם נעקוב אחרי תפקודה ויישום מטרותיה (המטרות שהציב המחוקק ובעל הדעה במישור הפוליטי). אף נוסף שהדבר יהיה דמיוני במקצת אם נצפה שמערכת זו תפעל ליישום המטרות שהזכרנו, בצל המציאות הפוליטית העכשווית. עובדה זו מחייבת אותנו לפנות אל המוסדות שלנו (ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי), אל האקדמאים, אנשי המקצוע, האליטה הפוליטית הארצית והמקומית וארגוני החברה האזרחית, ולבקש מהם להתלכד יחדיו כדי להציג מודל סינרגי (Synergy model) שביכולתו לעמוד לצד מערכת החינוך הפורמאלית והלא-פורמאלית בבואה להתגבר על חולייה ולהשיג את המטרות העומדות בראש התהליך החינוכי.

על המודל הסינרגי המוצע לפעול אל מול מספר אתגרים המציבים מכשולים והגבלות מרובים. עוד טרם ניגשים לפעולה הסינרגית ועוד טרם יישאו השותפים את כובד האחריות, חובה עליהם להסכים מראש על אבחון האתגרים והגדרתם, לצד הגדרת היעדים והמטרות שיחתרו למענם; הרי אמות המידה להצלחה במקרה זה טמונות בהגעה ליעד ולא הסתפקות באיכות התהליך עצמו.

האתגרים הניצבים בפני מערכת החינוך הערבית רבים ואפשר לתמצתם בשני אתגרים עיקריים: טיפוח התלמידים הצעירים במישור חיזוק הזהות והשייכות הדתית והלאומית בהסתמך על המורשת ההיסטורית והתרבותית, והקניית הידע והכישורים המדעיים לתלמידים, על מנת שיוכלו להשתלב בהשכלה הגבוהה –למי שהישגיו מאפשרים זאת- והשתלבות האחרים בחיים המעשיים והמקצועיים, לפי היכולות שלהם, כשהמטרה היא לחיות בכבוד כמו כולם ולהשיג שיוויון אזרחי- אינדיבידואלי וקולקטיבי, בהסתמך על זכויותיהם כאזרחים. אין חולק על כך שהעובדה שישראל ניצבת במקום הראשון מבחינת הפערים בהישגים בין התלמידים לפי השייכות האתנית והמעמדית, אינה אלא תוצר של מדיניות מותוותית ומוגדרת ושמדיניות זו מעדיפה את הקידמה האיכותית על פני גישור על הפערים בין השכבות החברתיות השונות; משמע, נקיטת מדיניות מפלה לטובת שכבה מסוימת על חשבון מדיניות של שוויון הזדמנויות (הפער האסטרונמי הקיים בהשקעה במישור הפרט מצביע על נקיטת

¹ חוקר בתחום החינוך וחבר הנהלת עדאלה

מדיניות זו ע"י ממשלות ישראל השונות בעשרים השנים האחרונות, תוך כדי התכשפות למדיניות הרווחה במדינה שכבר גוועה ותם זמנה).

לדעתי, האתגרים שעמם מתמודדת החברה הערבית הפלסטינית בישראל בכל הקשור למערכת החינוך כבר עברו את שלב הידע (הנתונים והמידע אודות מצבה של המערכת זמינים בפרסומים הרשמיים והלא רשמיים), כמו כן עברו את שלב האבחון (ראו לדוגמה את נייר העמדה אודות החינוך במסמך החזון העתידי), דבר שמצריך מחשבה ויצירתיות תוך כדי מעבר לשלב הצגת הפתרונות, קרי, התקדמות לעבר הצגת מודלים לפעולה שיסתמכו על אבני הבוחן והבסיס ושיכילו כלים מעשיים ליציאה מהמצב הקיים אל עבר מצב שבו התהליך החינוכי יבצע את תפקידו ההיסטורי, המוסרי והמקצועי המוטל עליו.

כל התחלה לבניית מודל חדש מוצע מחוייבת לקחת בחשבון את ההתמודדות עם הזהות על צורותיה השונות כמרכיב בסיסי אין בלתו. הרי לא נוכל להתמודד עם החינוך בצל היעדרות מרכיב מרכזי זה, מכיוון שאין לראות בתהליך החינוכי תהליך ניאטרלי- דבר המשולל כל היגיון. אנו ערים היטב לחששותיהם של אחדים מפני כניסה אל נושא הזהות והשייכות בהיותם מרכיבים מרכזיים בתהליך החינוכי, ואפילו ישנו גם החשש מההתעסקות עצמה בשיח הזהות, מכיוון שוויכוחים בנושאים הקשורים לזהות מתווים את דרכם לעבר סימביוזה בין העמדה הפוליטית-תרבותית מחד, לבין המתח הקיים בין המדינה כמשטר פוליטי לבין החברה כמערכת חברתית-כלכלית-תרבותית, מאידך. במציאות של החברה הערבית הפלסטינית בישראל נעדרת ההדדיות והתחרותיות בתוך הקונפליקט הקיים בין המדינה לבין החברה לגבי התוויית המודל החינוכי שנחשב כמצפן מוביל בהבניית הזהות והשייכות. המציאות השוררת בקרבנו מצביעה על זה שהמדינה החזקה ובעלת השררה היא זאת שמוציאה לפועל את האסטרטגיות, התוכניות, המוסדות והאידיולוגיה שלה – או זאת של מנהיגיה- במטרה לייצר את החברה שהיא חפצה בה.

אין ספק שמוסדות החינוך לוקחים על עצמם משימה זו בהיותה הרת השפעה, במיוחד על שכבת הצעירים המסומנת, בהיותה הגרעין הקשה לכל חברה עתידית; טיפוחה של הזהות בקרב הצעירים הוא טיפוחה של זהות החברה בכללותה, ומכאן אנו נוכל להבין את השפעתה המכריעה של המדינה על עיצוב הזהות הפוליטית, וגם לעצם היותה בעלת השפעה דומה במישור הזהות התרבותית במרחב הציבורי שבתוכו חיה החברה הערבית בישראל. מרחב זה מתווה את כל דרישות החיים לכל שכבות החברה, החל המצורך לדינמיקה חברתית וכלכלית וכלה באפשרויות ודרכי הביטוי והפנאי. על אף זאת, אנו טוענים שהבניית הזהות אינה תהליך הכפוף לרצונותיה של המדינה או לרצונות קבוצות הנמנות על הקולקטיב או שאינן נמנות, ואפילו היחידים מתוך הקולקטיב אין ביכולתם לשנותה ככל שיחפצו. למרות שהזהות הינה משתנה, בלתי קבועה ונבנית, אלא שהבנייה הזו צריכה להתבסס על מורשת תרבותית-היסטורית, דבר שמקנה סוג של יציבות לזהויות, כך שיציבות זו מהווה גורם מייסד לשינוי הרצוי והנכסף.

נסכם בזאת: על אף אי-יכולתה של מערכת החינוך הערבית להתמודד עם שלושת המטרות שהוזכרו תחילה, ישנן הצלחות בהישגים השייכות לחברה הערבית הפלסטינית בישראל. מעטים הצליחו - למרות כל הידוע לנו על דלות התקצוב וההשקעה- לפרוץ את תקרת הזכויות (אפילו תקרת הפלדה) ולממש את הדינמיקה המקצועית והכלכלית. אך הצלחות מעין אלו הינן הצלחות אינדיבידואליות והתמורות שלהן נשארות תחומות בתוך האינדיבידואליות הזו. לכן, אנו מצפים שהמודל הסינרגי שעמדנו על נחיצותו יפעל למצוא נוסחה מעשית שתוכל להמיר את היכולות האנושיות העצומות בתוך החברה הערבית הפלסטינית בישראל למשאב חברתי נחלת הכלל, ובכך לייצור מתוכו את הקבוצה הערכית המתווה והתומכת בגישה המדעית, שתכשיר את בנינו להמשיך בהתפתחותם הבריאה, לצד האינטראקציה עם התרבות האנושים הגלובלית.